

הרב דוד אסולין

על חסידים ועל נחשים

עיון בסוגיית הריגת מזיקין בשבת

סוגיית הריגת מזיקין בשבת, עוסקת לכאורה בדיון הלכתי קלסי – האם מותר או אסור להרוג בעלי חיים מסוכנים בשבת. אולם המעיין בסוגיה מייד חש שיש כאן דיון ייחודי, דיון שמכסה על רובד נוסף, המבצבץ מתחת לפני השטח.

א. סוגיית הגמרא

סוגיית הגמרא מתייחסת לדברי המשנה במסכת שבת, שאומרת שמותר לכפות קערה או כלי "על עקרב שלא תישך".¹ לכאורה פעולה שבה לוכדים בעל חיים באמצעות כלי, כרוכה באיסור צידה מהתורה – שהיא אחת מל"ט אבות המלאכה האסורות בשבת. מתוך דברי המשנה, הגמרא עוברת לדיון הלכתי בשאלה הכללית של הריגת בעלי חיים מזיקים בשבת. השאלה נעה בין שני צירים: בין פיקוח נפש, לבין דין "מלאכה שאינה צריכה לגופה". בעוד שבדין פיקוח נפש אין כל מחלוקת וברור שבמצב כזה השבת נדחית – ולכן מותר לצוד (כדין המשנה) או להרוג בעל חיים בשבת – בנוגע ל"מלאכה שאינה צריכה לגופה" נחלקו ר' יהודה ור' שמעון, שלדעת ר' יהודה חייב ולדעת ר' שמעון פטור.

מה היא מלאכה שאינה צריכה לגופה? זו מלאכה שנעשית בדיוק כמו שנעשית מלאכת שבת אסורה, אלא שתכליתה אינה לגוף המלאכה אלא לצורך אחר, צורך משני. הריגה נחשבת למלאכה והיא אסורה בשבת מן התורה, מדין שוחט.² אולם כאשר האדם אינו רוצה להרוג את הבהמה לצורכו (כגון כדי לאכול או להשתמש בעורה וכדומה), אלא הורגה כדי למנוע מעליו נזק, הרי שזה נחשב למלאכה שאינה צריכה לגופה, ולדעת ר' שמעון פטור, ואילו לדעת ר' יהודה חייב. לכן, אם נפסוק כר' שמעון, מותר להרוג בכל מקרה שהכוונה היא למנוע נזק פלשהו, ואם כר' יהודה – בפיקוח נפש יהיה מותר, אבל אם לא מדובר בפיקוח נפש – אסור.

הגמרא בתחילת הסוגיה מביאה את דברי ר' יהושע בן לוי ומקשה עליו:
אמר רבי יהושע בן לוי: כל המזיקין נהרגין בשבת.

¹ משנה שבת, טז, ז.

² עיינו בבלי שבת, עה ע"א.

מתיב רב יוסף: חמשה נהרגין בשבת, ואלו הן: זבוב שבארץ מצרים,
וצירעה שבנינוה, ועקרב שבחדייב, ונחש שבארץ ישראל, וכלב שוטה
בכל מקום.
מני? אילימא רבי יהודה – הא אמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב
עליה!
אלא לאו – רבי שמעון, והני הוא דשרי, אחריני – לא! –
אמר רבי ירמיה: ומאן נימא לן דהא מתרצתא היא, דילמא משבשתא
היא? –
אמר רב יוסף: אנא מתנינא לה ואותיבנא לה, ואנא מתריצנא לה – ברצו
אחריו ודברי הכל.

[בבלי שבת, קכא ע"ב]³

מהלך הגמרא בנוי על ארבעה שלבים: דברי ר' יהושע בן לוי, קושיית רב יוסף מברייתא, הערעור של
ר' ירמיה על אמינותה של הברייתא והסברו של רב יוסף.
הערתו של ר' ירמיה היא יוצאת דופן; וכי רב יוסף חשוד בהבאת ברייתא משובשת?⁴ וכי כך פוסלים
ברייתא שהביא אחד מגדולי האמוראים?! ואכן רב יוסף נחלץ ליישב את הברייתא;⁵ אבל עצם הערעור
נראה תמוה מעט!⁶
בהמשך הסוגיה מובא הדיון שלהלן:

תני תנא קמיה דרבא בר רב הונא: ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין
רוח חסידים נוחה הימנו.
אמר לו: ואותן חסידים – אין רוח חכמים נוחה מהם.
ופליגא דרב הונא, דרב הונא חזייה לההוא גברא דקא קטיל זיבורא,
אמר ליה: שלימתינהו לכולהו? [וזה חולק על רב הונא, שרב הונא ראה אדם
שהורג צרעה, אמר לו: השלמת והרגת את כולם?]

הדיון הזה מפתיע הרבה יותר: התנא השונה את מקורות הלימוד לפני ראש הישיבה, מביא ברייתא:
"ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו", וראש הישיבה, רבא בר רב הונא, מגיב
בחריפות ואף בעקיצה: "ואותן חסידים – אין רוח חכמים נוחה מהם". כאן לא נטען שהברייתא
משובשת, אלא שדעה זו אינה נוחה ואינה מקובלת על החכמים! אולם הדבר המפתיע הוא, שאלו
שדעתם אינה מקובלת הם "החסידים"! וכי יש הסתייגות מחסידים?! הלא החסידים הם אנשי מעלה,
ומדוע שהחכמים יסתייגו מהם?!

³ כל ההפניות הסתמיות במאמר זה הן לדף ועמוד זה.

⁴ חשוב להוסיף שרב יוסף נחשב כ'סיני' בקרב האמוראים – כלומר חכם שיש לו יכולות שינון וזיכרון יוצאות מן הכלל
(בבלי ברכות, סד ע"א), ובהתאם לכך הוא גם מביא הרבה מסורות תנאיות, ממש כמו 'תנא'. אומנם בעיון ברש"י בסוגייתנו,
ד"ה מאן לימא לן, מתבאר שרק ברייתות שהובאו בפי ר' חייא ור' אושעיא נחשבות למוסמכות.

⁵ הראשונים נחלקו בהבנת היישוב של רב יוסף. עיינו ברש"י, רבינו חננאל ור"י, בתוספות ובעוד ראשונים.

⁶ ערעור כזה מופיע פעם נוספת בלבד, בבבלי פסחים, קיא ע"א. ד"ה מאן דבעי.

נשים לב לכך שההתנגדות לדעה המוצגת בברייתא שהביא התנא, באה מכיוון אחד כמו דברי ר' ירמיה בחלק הקודם. דהיינו, בשני המקרים מתעורר פקפוק בסיסי בחומרא של הימנעות מלהרוג נחשים ועקרבים בשבת.

מייד לאחר מכן מובא סיפור על רב הונא, אביו של רבא,⁷ שחולק על בנו שכאשר ראה אדם שהרג צרעה, העיר לו בציניות ואמר "שלמתינהו לכולהו?". ואם כך, הברייתא שזכתה להתנגדות נחרצת מפיו של רבא, זוכה לגיבוי מפתיע דווקא מאביו של רבא – רב הונא! רב הונא נהג לכאורה כמנהג החסידים, ומסתבר עתה שדווקא בנו רבא מתנגד לדרכו ולדרך החסידים שנוהגים כמותו! נשים לב לכך שאף שהסיפור על רב הונא אירע ביום השבת, הטענה שלו כלפי ההורג רחבה מכך, וקשורה לעצם ההריגה ולא רק לזמן ההריגה. הראיה לכך היא שרב הונא לא התייחס ישירות אל חילול השבת של האדם הזה אלא אל עצם ההריגה, וכפי שפירש רש"י: "הרגת את כולן, כלומר: מה אהני בהא אכתי טובא". דהיינו, אין כאן טענה כלפי ההורג שהוא עבר על איסור שבת, אלא רק על כך שמעשיו לא הועילו מכיוון שיש עוד הרבה צרעות!
הגמרא ממשיכה:

תנו רבנן: נזדמנו לו נחשים ועקרבים, הרגן – בידוע שנזדמנו לו להורגן,
לא הרגן – בידוע שנזדמנו להורגו, ונעשה לו נס מן השמים. אמר עולא
ואיתימא רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: בנישופין בו.⁸

ברייתא זו בוודאי לא עוסקת כלל וכלל בשבת! כאן כבר אין דיון הלכתי בשאלה שנידונה עד כה, אם מותר להרוג מזיקין בשבת, אלא יש כאן דיון על מעין סגולה שמימית, במקרה ש"נזדמנו לו נחשים ועקרבים", שאם "הרגן – בידוע שנזדמנו לו להורגן", אבל אם "לא הרגן – בידוע שנזדמנו להורגו, ונעשה לו נס מן השמים".

וכאן יש לשאול: מה לסגולות ולדיון ההלכתי שבסוגייתנו? ועוד, מדוע אם הרגן הדבר נחשב שגלגלו וזכות על ידו? וכי זכות היא להרוג נחשים? ואם לא הרגן, מדוע נעשה לו נס?
נמשיך לחלק האחרון בסוגיה:

אמר רבי אבא בר כהנא: פעם אחת נפל אחד [נחש] בבית המדרש, ועמד
ניות⁹ אחד והרגו. אמר רבי: פגע בו כיוצא בו.
איבעיא להו: פגע בו כיוצא בו – דשפיר עביד, או לא?

הגמרא מתלבטת למי התכוון רבי כאשר אמר "כיוצא בו". האם הכוונה לנחש? שכביכול נעשה בו בנחש כפי שרצה לעשות באחרים – דהיינו להכישם. או שהכוונה היא שהניות היא כמו הנחש – שכשם שהנחש מכיש סתם בני אדם, כך הניות הרג סתם ללא סיבה.¹⁰ הגמרא לא מכריעה בשאלה זו.

⁷ כך ביאר רש"י על אתר.

⁸ רש"י, ד"ה שנזדמנו לו להורגן – "לכך באו לידו, שזימן לו המקום לאבדן, לפי שהיו עתידות להזיק וגלגלו זכות על ידי זכאי". ד"ה לא הרגן בידוע שנזדמנו לו להרוג אותו – "והראה לו הקדוש ברוך הוא שחטא, אלא שנעשה לו נס".

⁹ רש"י: "על שם מקומו, וישראל היה".

¹⁰ וכדברי הר"ן כאן: "ולגנאי קאמר הכין [כך] שפגע בו אדם רשע שהוא כנחש". ועיינו עוד בהמשך בדעת הירושלמי בזה.

אבל שוב עולה אותה דילמה, ואין הכרעה אם "שפיר עבד" מי שהרג נחש, או להפך – עשה דבר מגונה ולא ראוי. כאן שוב עולות השניות וחוסר הבהירות אם הריגת נחשים נחשבת למעשה טוב או למעשה רע. בדרך כלל במחלוקות בהלכה, הדיון עוסק בשאלה אם מותר או אסור לעשות פעולה מסוימת, אבל מחלוקת כל כך קוטבית, בין מי שרואה פעולה מסוימת לטובה וראויה לבין מי שרואה בה דבר רע ולא ראוי, זה דבר הרבה פחות מצוי.

אף שמקרה זה אירע בשבת, נראה שהשאלה חורגת מהלכות שבת ועוברת לדון באופן כללי גם בהלכות מוסר ויחס לנחשים ולהורגי נחשים: "פגע בו כיוצא בו". בירושלמי נראה שבוודאי רבי גינה את ההורג. כך כתוב שם:

מעשה שנפל נחש בשבת ועמד נפתי אחד והרגו. אמר רבי פגע בו כיוצא בו. ולא מן הדברים הנהרגין בשבת אינון? פתר לה בבאין להזיק. [ירושלמי שבת, פי"ד ה"א]

ברור שהירושלמי דורש לגנאי, כי הגמרא שואלת על רבי "ולא מן הדברים הנהרגין בשבת?". כלומר, הרי נחש הוא אחד מהדברים הנהרגין בשבת, ואם כן מדוע רבי גינה את "הנפתי" הזה? והגמרא משיבה שההיתר להרוג הוא רק כאשר הנחש בא להזיקו, אבל כאן הוא לא בא להזיק, אלא נפל במקרה לבית המדרש ולא היה צריך להרוג אותו. והוסיף על כך העלי תמר בפירושו: "ואף נפתי זה הרג להנחש מתוך רשעות, כי לא רץ אחריו ומפני זה פגע בו רשע כיו"ב שהוא רשע".¹¹ כלומר, לא רק בגלל איסור שבת רבי מגנה את הנפתי, אלא בגלל שהוא נהג כמו הנחש שנראה שהוא מכיש ללא סיבה, כשם שזה הרגו ללא סיבה, שהרי לא בא להזיקו.

לסיכום, בסוגיה קיימת התרוצצות בין תפיסות הפוכות באשר להריגת מזיקין בשבת. מחלק מהמקורות נראה שהדבר מותר, ואולי אף רצוי, ומחלק אחר נראה שאין הדבר ראוי כלל וכלל, ואף מעבר לכך נראה שקיימת הסתייגות כללית מפגיעה בבעלי חיים אף ביום חול.

ב. חסידים

המפתח להבנת הסוגיה נעוץ במושג החסידות המוזכר כאן. חסידים אלו מעומתים אל מול החכמים, שרוחם לא הייתה נוחה מהם. והינה המושגים "חסידים" ו"חסידות", "מידת חסידות" ו"משנת חסידים", היו רווחים בין חכמי ישראל הראשונים, התנאים והאמוראים. לא כל חכמי המשנה והגמרא נחשבו לחסידים; חסידים היו אלו שנהגו במושגים של לפנים משורת הדין. כהגדרת הזוהר: "איזהו חסיד? המתחסד עם קונו".¹²

דברים רבים הובאו על החסידים במקורות התנאיים והאמוראיים. אנו נביא רק מספר דוגמאות, כדי שנוכל לעמוד על המהות החסידית שכלל עניינה הוא הליכה בדרך ייחודית ונעלה הרבה יותר מהמקובל והמצופה מכלל העם. נפתח במשנה באבות שמציינת את החסיד כמי שמצוי בראש ההיררכיה בתיקון המידות:

¹¹ ראו גם בדברי הר"ן בהערה הקודמת.
¹² זוהר, כרך ב (שמות), פרשת משפטים, דף קיד ע"ב.

ארבע מדות באדם: האומר 'שלי שלי ושלך שלך' – זו מדה בינונית, ויש אומרים: זו מדת סדום. 'שלי שלך ושלך שלי' – עם הארץ. 'שלי שלך ושלך שלך' – חסיד. 'שלי שלי ושלך שלי' – רשע. ארבע מדות בדעות [...] קשה לכעוס ונוח לרצות, חסיד [...] ארבע מדות בנותני צדקה [...] יתן ויתנו אחרים, חסיד [...] ארבע מדות בהולכי לבית המדרש [...] הולך ועושה, חסיד... [משנה אבות, ה, י-יא; יג-יד]

החסידים מצוינים במידות תרומיות. לא זו בלבד שאינם מזיקים לאחרים, אלא הם גם מוותרים משלהם עבור אחרים. עינם אינה צרה בטובת האחר, והם לומדים וגם מקיימים את לימודם. המשנה בברכות עוסקת בתפילתם של החסידים: אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים, כדי שיכנונו את לבם למקום... [משנה ברכות, ה, א]

ובגמרא הביאו ברייתא שאמרה שהחסידים הללו אף היו שוהים שעה אחת אחרי התפילה: תנו רבנן: חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת. [בבלי ברכות, לב ע"ב]

ועל כך שואלת הגמרא, אם כך, מתי הם עבדו ומתי הם למדו? וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום בתפלה, תורתן היאך משתמרת, ומלאכתן היאך נעשית? אלא מתוך שחסידים הם – תורתם משתמרת ומלאכתן מתברכת. [שם]

סדר יומם של החסידים מורכב בעיקר מתפילה, וקצת פחות מלימוד תורה ועשיית מלאכה (אף שגם באלו הם עסקו כמובן, כפי שעולה מתוך הגמרא). דמויות של חסידים מובהקים כמו חוני המעגל ור' חנינא בן דוסא, היו מצוינות בעיקר בתפילתן, ולכן אף שהיו גדולים מהם בתורה – בזמנו של חוני היה שמעון בן שטח, ובזמנו של ר' חנינא היו רבן יוחנן בן זכאי ואחריו רבן גמליאל – מצינו שדווקא תפילתם של החסידים נענתה, אף יותר מתפילת מנהיגי הדור, חכמי התורה.¹³ במדרשים מופיע נוהג מיוחד של חסידים ראשונים, שהתאוו להקריב קרבן חטאת: תניא, רבי יהודה אומר: חסידים הראשונים היו מתאווין להביא קרבן חטאת, לפי שאין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידיהם, מה היו

¹³ הדוגמה הבולטת ביותר היא שכאשר חלו בניהם של ריב"ז ורבן גמליאל, הם שלחו לר' חנינא בן דוסא שיתפלל עבורם (בבלי ברכות, לד ע"ב). והשוו משנה תענית, ג, ח.

עושיין? עומדין ומתנדבין נזירות למקום, כדי שיתחייב קרבן חטאת למקום.

[בבלי נדרים, י ע"א]¹⁴

החסידים הראשונים, שחיו בתקופת הבית, "לא זכו" להקריב קרבן חטאת, שהרי הוא בא על חטאים שנעשו בשוגג – והם לא הצליחו לחטוא אפילו בשוגג! כדי לזכות להקריב גם קרבן זה, הם היו גוזרים על עצמם נזירות, שבסיומה מקריב הנזיר קרבן חטאת, וכך זכו להקריב גם קרבן זה. נוהג זה, שכנראה היה מצוי בין אותם החסידים, מראה עד כמה הם היו בדרגה גבוהה של עבודת ה' וקיום מצוות. במקום אחר המדרש מביא מנהגם של חסידים ראשונים, שהתרחקו עד הקצה מהאפשרות שיזיקו לאחרים, לכן הם היו מצניעים קוצים וזכוכיות בתוך עומק האדמה:

ת"ר: חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהן ומעמיקים להן ג' טפחים, כדי שלא יעכב המחרישה.

[בבלי בבא קמא, ל ע"א]¹⁵

הצנעת הזכוכיות והקוצים הייתה לא רק כדי שאנשים לא ייזקו בהם, אלא כדי שאפילו מחרשתם לא תיפגע, ותתעכב בגלל זה מלאכת החרישה.

במקום אחר מצינו שאותם חסידים ראשונים, כשחשו שיום מותם קרב, היו מייסרים את עצמם ב"חולי מעיים" כדי למרק את העבירות שייטכן שעשו, וכך יגיעו זכאים לעולם הבא: אמר רבי יהודה: חסידים הראשונים היו מתייסרין בחולי מעיים בעשרה ועשרים יום לפני מיתתן, כדי למרק את הכל שיבואו זכאין לעתיד לבא, שנאמר: "מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות ה'" (משלי יז, ג).

[שמחות ג, יא]¹⁶

מהמקורות הללו ומרבים אחרים אנו למדים שהחסידים נהגו במידת חסידות ולפנים משורת הדין בכל תחומי החיים: הן במישור שבין אדם לחברו, הן במישור שבין אדם למקום והן בתיקון המידות שלהם עצמם.

הגמרא מסכמת זאת באמירתו של רב יהודה:

האי מאן דבעי למהוי חסידא [מי שרוצה להיות חסיד], לקיים מילי דנזיקין; רבא אמר: מילי דאבות; ואמרי לה: מילי דברכות.

[בבלי בבא קמא, ל ע"א]

ויפה פירש מהר"ל בחידושי אגדות:

¹⁴ עיינו גם ירושלמי נדרים, פ"א ה"א.

¹⁵ עיינו גם תוספתא בבא קמא, ב, ו.

¹⁶ עיינו גם בראשית רבה, סב, ו, ח.

כי שלימות האדם הוא בג' פנים שאין האחד כמו השני, כי צריך האדם
שיהיה שלם בעצמו, ויהי' שלם עם זולתו מבני אדם, וצריך שיהיה שלם
עם בוראו, דהיינו בדבר שמגיע לבוראו. ואלו ג' שלימות כוללים הכל.
[חידושי אגדות, שם]

כלומר, בשלושת התחומים הכוללים את עבודת האדם בעולם הזה – בין אדם למקום, בין אדם לחברו
ובין אדם לעצמו – החסידים נוהגים במעלה יתרה הרבה מעבר לסטנדרט המקובל, אפילו ביחס למי
שמקיים את דיני התורה כלשונם.

ג. נחשים

הנחש, שגם הוא עומד במרכז סוגייתנו, זכה לחוסר אהדה מובהק במקורותינו. אפשר לומר שהוא קנה
את כל מה שיוחס לו "ביושר"... הוא זה שהחטיא את האנושות כולה כאשר פיתה את חוה ואדם לאכול
מעץ הדעת. כבר בראשית הבריאה הוטלה עליו קללה מאת ה' לכל ימי חייו:

וַיֹּאמֶר ה' אֱ-לֹהִים אֶל הַנָּחָשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹאת אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל
חַיֵּית הַשָּׂדֶה עַל גַּחֲנֶךָ תֵּלֵךְ וְעַפְרֹת תֹּאכַל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ. וְאִיבָה אֲשֵׁית בֵּינְךָ
וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זָרְעֶךָ וּבֵין זָרְעָהּ הוּא יִשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תִּשׁוּפְנֶנּוּ עֲקֵב.
[בראשית ג, יד-טו]

בהלכה מתייחסים לסכנת נחשים ועקרבים כחמורה אף יותר מסכנת אריות. בדיני עגונה מצינו, שאם
ראו אדם שנפל לבור מלא נחשים ועקרבים, ולא ראו שהוא מת, אפשר להעיד עליו שמת, כי ברור
שמי שנופל לבור כזה לא יצא ממנו חי. זאת בניגוד לבור שמצויים בו אריות, שם אין חזקה שכזו: "נפל
לבור אריות אין מעידין עליו [...]. נפל לבור שמלא נחשים ועקרבים מעידין עליו"¹⁷.
חז"ל עסקו בחטאו ואופיו של הנחש הקדמוני, ובכך הרחיבו מאוד את הנאמר עליו בתורה. על מהות
הנחש הקדמוני, הם אמרו באחד מהמדרשים:

וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני על שאמר לה"ר [לשון הרע] על בוראו
לפיכך נצטרע, מה אמר, אמר ר' יהושע ב"ל: "כי יודע א-לוהים כי ביום
אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כא-לוהים יודעי טוב ורע"
(בראשית ג, ה), אמר להם: כל אומן שונא את חבריו וכשבקש לבראות
את עולמו מן האילן הזה אכל וברא את עולמו, אף אתם אכלו ממנו
ואתם יכולין לבראות עולם כמוהו, א"ל הקדוש ברוך הוא: אתה ספרת
לה"ר סופך ללקות בצרעת [...], ולא עוד אלא כל בעלי מומין
מתרפאין בעולם הבא והנחש אינו מתרפא [...]. וכן החיה והבהמה –
"זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן" (ישעיהו סה, כה) אבל

¹⁷ תוספתא יבמות (ליברמן), יד, ד. ועיינו גם בבלי ברכות, לג ע"א; בבלי יבמות, קכא ע"א; ירושלמי יבמות, פט"ז ה"ג.

הנחש עפר לחמו שאין מתרפא לעולם שהוא הוריד כל הבריות לעפר, מי גרם לו? על שאמר לה"ר.

[תנחומא, מצורע, ז, ז]

הנחש הוא הסמל למדבר לשון הרע. הנחש הקדמוני לא סתם דיבר לשון הרע אלא הוא אמר לשון הרע על הקב"ה בכבודו ובעצמו! כוחו הרב של לשונו היה בכך שהוא לא רק חטא בעצמו אלא החטיא את האנושות כולה עוד בראשית היוסדה. חטאו כה גדול עד שלא יהיה לו תיקון אפילו בעולם הבא, כאשר כל המציאות תתוקן – חוץ ממציאיותו של הנחש.¹⁸

הנחש מוצג כמי שחוטא ומזיק גם מבלי שתהיה לו הנאה מכך:

ואמר ריש לקיש: מאי דכתיב "אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון" (קהלת י, יא)? לעתיד לבא מתקבצות כל החיות ובאות אצל נחש, ואומרות: ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך? אומר להם: 'וכי מה יתרון לבעל הלשון'?

[בבלי ערכין, טו ע"ב]

במקום אחר הגמרא משווה את הנחש הקדמוני לאישה סוטה:

תנו רבנן: סוטה נתנה עיניה במי שאינו ראוי לה, מה שביקשה לא ניתן לה, ומה שבידה נטלוהו ממנה; שכל הנותן עיניו במה שאינו שלו, מה שמבקש אין נותנין לו, ומה שבידו נוטלין הימנו. וכן מצינו בנחש הקדמוני, שנתן עיניו במה שאינו ראוי לו, מה שביקש לא נתנו לו, ומה שבידו נטלוהו ממנו; אמר הקדוש ברוך הוא: אני אמרתי יהא מלך על כל בהמה וחיה, ועכשיו ארור הוא מכל הבהמה ומכל חית השדה; אני אמרתי יהלך בקומה זקופה, עכשיו על גחונו ילך; אני אמרתי יהא מאכלו מאכל אדם, עכשיו עפר יאכל; הוא אמר אהרוג את אדם ואשא את חוה, עכשיו איבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה. וכן מצינו בקין, וקרח, ובלעם, ודואג, ואחיתופל, וגחזי, ואבשלום, ואדוניהו, ועוזיהו, והמן, שנתנו עיניהם במה שאינו ראוי להם, מה שביקשו לא ניתן להם, ומה שבידם נטלוהו מהם.

[בבלי סוטה, ט ע"א]

לפי מדרש זה, הנחש הקדמוני היה אמור להיות מעין שלב ביניים בין המין האנושי לבעלי החיים; הוא היה אמור להיות מלך החיות, להלך בקומה זקופה, ולאכול מאכל אדם. משחטא וביקש להשיג מה

¹⁸ בהתאם לכך גם עונשו של הנחש: "ונחש עפר לחמו" (ישעיהו סה, כה), רבי אמי ורבי אסי; חד אמר: אפילו אוכל כל מעדני עולם טועם בהם טעם עפר. וחד אמר: אפילו אוכל כל מעדני עולם אין דעתו מיושבת עליו עד שיאכל עפר" (בבלי יומא, עה ע"א).

שלא היה ראוי לו, ועוד ביקש לעשות זאת בדרך של מרמה ואלימות – איבד את הכול והפך להיות המקולל מכול; הוא ילך על גחוונו, מאכלו יהיה עפר, והוא יהיה מצוי תמיד בעימות עם האדם. הנחש נוהג בדיוק כפי שבני אדם חוטאים נוהגים: הם מבקשים דברים לא להם, ורוצים להשיגם באמצעים אלימים ולא ראויים. העונש שלהם הוא מידה כנגד מידה – הם מבקשים דברים שאינם שלהם, ועונשם הוא שהם מפסידים את עולמם הם. התיאור הזה הוא לא רק תיאור של חטא גזל; כל חטא הוא ניסיון של האדם לקחת מה שאינו שלו, והרי הוא דבר שאין לו רשות לעשותו. העונש של החוטא בתורה מופיע בכמה רבדים, והמכנה המשותף לכל הרבדים הללו הוא פגיעה בו עצמו: בנטילת חייו, בשלילת החופש שלו (כגון בעבדות או בעיר מקלט) או בקנס גבוה הרבה יותר ממה שגזל (כפליים או ארבעה וחמישה), ובמקרי קצה – אפילו באיבוד העולם הבא שלו. העונשים הללו אינם נובעים רק מהסכמה חברתית של מערכת המשפט, אלא הם מונחים כבר בטבע החטא עצמו.

ד. בין חסידים לנחשים

כפי שראינו בסוגייתנו, קיימת באופן מפתיע מערכת יחסים מעניינת בין חסידים לנחשים. נתנו דעתנו על כך שהחסידים נמנעים באופן עקבי מלפגוע ולהרוג מזיקים, ובמיוחד נחשים. לפי מה שאמרנו עד עתה בנוגע לחסידים מחד גיסא, ומאידך גיסא בנוגע לנחשים – המהות החסידית אל מול המהות ה'נחשית' – עולה שבעצם מדובר בשני הפכים, שני קצוות: עולם החסידות והחסד מול עולם הנחש והחטא. החסיד נוהג בכל דבר בניקיון מוחלט; הוא מתרחק לא רק מהחטא אלא אפילו ממה שקרוב אליו. החסיד מוותר מעצמו לטובת זולתו, אף שעל פי דין אינו צריך לעשות כן. החסיד דואג לאחרים יותר מאשר לעצמו. לעומת זאת, הנחש מבטא את המהות הפוכה לחלוטין; הוא אבי הטיפוס החוטא והמחטיא, זה שמבקש להשיג לעצמו את שאינו שלו, ועל חשבון אחרים, באמצעים מניפולטיביים ובאלימות. אם החסיד אומר "שלי שלך ושליך שלך"¹⁹, הרי הנחש המניפולטיבי, החוטא והמחטיא, אומר כמו הרשע: "שלי שלי ושלי שלי"²⁰.

והינה באופן מוזר לכאורה, מי שדואג לנחש ולא רואה בו אויב כלל וכלל – הוא החסיד! לכאורה היה מתבקש שהחסיד יהיה האויב הגדול של הנחש, באשר הם מבטאים את ההפכים הגדולים ביותר במציאות, והוא בוודאי ירצה שהמהות ה'נחשית' לא תתקיים יותר בעולם. אולם לא כן, החסיד כולל בחסידותו אפילו את הנחש, אפילו את המהות הפוכה והמנוגדת ביותר אליו.

כדי להבין מעט יותר את פשר מערכת היחסים התמוהה לכאורה שבין החסידים לנחשים, נעיין בסוגיה ממסכת ברכות שעוסקת בנושא זה בהקשר של תפילה. כשם שבסוגייתנו עולות דילמות בנוגע להריגת נחשים ומזיקין בשבת, במסכת ברכות עולות דילמות דומות בנוגע לשאלה אם מותר להפסיק בתפילה מפני סכנת פגיעת נחש.

נעיין שוב במשנה ברכות שהבאנו קודם, ועתה נראה גם את החלק השני שלה:

¹⁹ ראו לעיל במשנה באבות.

²⁰ שם.

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוונו את לבם למקום. אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק. [משנה ברכות, ה, א]

החלק השני של המשנה מעלה שאלה גדולה: הלא פיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה חוץ מג' עבירות חמורות (עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים), ומדוע יסתכן האדם לפי הנחיית המשנה וימשיך בתפילתו כאשר "מלך שואל בשלומו ונחש כרוך על עקבו"?!²¹

זה ההסבר שהגמרא, גם ללא העלאת השאלה שלנו באופן מפורש, העמידה את המשנה באוקימתא:

אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו – אמר רב יוסף: לא שנו אלא למלכי ישראל אבל למלכי אומות העולם פוסק [...] אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק – אמר רב ששת: לא שנו אלא נחש, אבל עקרב – פוסק.²¹

אף שמפשוט המשנה נראה שאפילו במצב של פיקוח נפש, כשיש איום של מלך או נחש ארסי, אל לו לאדם לפסוק מתפילתו, הגמרא מעמידה זאת באוקימתא ואומרת שזאת רק כאשר מדובר במלך ישראל, שלא יפגע באדם המתפלל שלא השיב לו לשלום, וכן בנחש שאינו מסכן חיים. אבל במצב של פיקוח נפש, למשל במלך מאומות העולם או עקרב שעקיצתו הורגת – יפסיק את תפילתו. אולם עדיין קשה: מדוע המשנה התנסחה בצורה כה חדה וברורה, "אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק", ולא רמזה לחילוק של הגמרא!?

בבבלי מובא מעשה על ר' חנינא בן דוסא:

תנו רבנן: מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו לי את חורו! הראוהו את חורו, נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא.

[בבלי ברכות, לג ע"ב]

²¹ גם בירושלמי מעמידים את המשנה כעוסקת במלך ישראל ולא במלך מהאומות, ובנוגע לנחש עשו חלוקה בין נחש ש"כרוך" על עקבו, שאז לא יפסיק, לבין נחש ש"מרתיע ובה כנגדו". דהיינו לפי הירושלמי, הנחשים אינם פחות מסוכנים מעקרבים, וגם מפניהם יש להישמר ואפילו להפסיק את התפילה, אלא שכיוון שהנחש כבר כרוך על עקבו, הרי שאין לו מה לעשות מלבד להמשיך לעמוד ולא לזוז כדי שהנחש לא יפגע בו. אבל אם הנחש בא כלפיו הרי שמוותר לו להישמט מהמקום שבו הוא מתפלל. אולם הירושלמי ממשיך ומסייג זאת ואומר: "ובלבד שלא יפסיק את תפילתו". דהיינו, אומנם מותר לו להיות "מסתיר מפניו" כלשון הירושלמי, אך לא יפסיק את התפילה.

ר' חנינא מציע נוסחה קיצונית וחד-משמעית: "אין הערוד²² ממית אלא החטא ממית". ר' חנינא חי בספרה כל כך גבוהה עד שהוא אינו חושש להניח את עקבו על חורו של הנחש, כי הוא באמת ובתמים בטוח שאדם שלא חטא לא יינזק.

המקבילה בירושלמי לסיפור הזה הרבה יותר מתונה, אף שמהותית היא אינה שונה מהבבלי:

אמרין עליו על רבי חנינא בן דוסא שהיה עומד ומתפלל ובא חברבר והכישו ולא הפסיק את תפילתו והלכו ומצאו אותו חברבר מת מוטל על פי חורו. אמרו: אי [אוי] לו לאדם שנשכו חברבר, ואי לו לחברבר שנשך את ר' חנינא בן דוסא. אמרו לו תלמידיו: רבי, לא הרגשת? אמר להן: יבא עלי²³ ממה שהיה לבי מתכוין בתפילה אם הרגשתי. א"ר יצחק בר אלעזר: ברא לו הקדוש ברוך הוא מעיין תחת כפות רגליו לקיים מה שנאמר "רצון יראיו יעשה ואת שוועתם ישמע ויושיעם" (תהילים קמה, יט).

[ירושלמי ברכות, פ"ה ה"א]²⁴

המעשה על ר' חנינא בירושלמי לא מתאר אותו כמי שמניח רגלו מלכתחילה על חורו של הנחש, אלא ר' חנינא התפלל ולא שם ליבו כלל לחברבר שבא להזיקו. הירושלמי לא טוען, כפי שבאמת סברו תלמידיו וכפי שמתאר הבבלי, שר' חנינא היה בטוח בעצמו שלא יינזק מנשיכת המזיק, אלא שכיוון שהיה מתפלל, היה נתון כולו לשיחה לפני ה' ולא הבחין בנחש. כך או כך, הן לגרסת הירושלמי והן לגרסת הבבלי, החסיד האמיתי, כדוגמת ר' חנינא, מחוסן מפני פגיעתם הרעה של נחשים ומזיקים, שהרי "לא הנחש ממית אלא החטא ממית".

אם כך, שמה ניתן לטעון שהמשנה היא "משנת חסידים", וכשם שבחלק הראשון נאמר במפורש מנהגם של חסידים ראשונים: "חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוונו ליבם לאביהם שבשמים"; כך גם החצי שני מתפרש בעולםם של החסידים כפשוטו, שהחסיד המתפלל אינו צריך להתירא מדבר ואפילו במצב של פיקוח נפש, הוא מוגן מפני מזיקין למיניהם. אולם יחד עם זה, המשנה יכולה להתפרש גם שלא כפשוטה, והיא היא הפסיקה הלכה למעשה לכל אדם, שאינו חסיד, שחייב להפסיק בתפילתו מפני מצבים של פיקוח נפש כגון מלך גוי, או עקרב מסוכן. רק כאשר מדובר בסיכון מופחת כגון נחש (ולפי הירושלמי נחש "כרוך" ולא "מרתיע ובא כנגדו") או מלך צדיק מיהודה, הוא מחויב שלא להפסיק בתפילתו.

אולם עדיין חשוב להבחין בין הבבלי לירושלמי גם בהקשר זה. מהבבלי יכול להשתמע שהחסיד רשאי באופן מודע להסתכן ולא להפסיק את תפילתו, כפי שר' חנינא הניח עקבו בפתחו של הערוד. לעומת זאת, בירושלמי מודגש שר' חנינא לא הבחין בחברבר שבא להזיקו, וזאת משום שהיה מכוון בתפילתו. לפי זה שוב ניתן לבאר את המשנה באותם שני רבדים שהוזכרו לעיל: ברובד של "משנת חסידים",

²² עיינו בערוך ערך 'ערוד' וערך 'חברבר', שפעמים הכוונה לחמור פרא, ופעמים למין שרץ כנחש המזיק. ולכך התכוונו כאן.

²³ זו לשון שבועה בירושלמי הרבה מאוד פעמים, עיינו בעלי תמר על ירושלמי ברכות, פ"ב ה"א.

²⁴ עיינו גם תוספתא ברכות, ג, כ; תנחומא, וארא, ד, ד.

חסידים אינם מפסיקים מפני נחשים ומלכים, לא מפני שהם מוכנים להסתכן באופן מודע, אלא משום שכוונתם כל כך גדולה עד שהם לא נותנים ליבם לכל דבר חיצוני אחר. אנשים מעין אלו אכן מוגנים לחלוטין והם לא ייפגעו. אולם ברגע שהאדם מבחין במזיק שבא להזיקו ומסכן אותו בזמן התפילה, הרי שהוא חייב להפסיק את התפילה ולהציל את נפשו גם אם היה חסיד כר' חנינא, שהרי ר' חנינא אמר במפורש שלא הבחין בחברו; משמע, אם היה מבחין – גם הוא היה מפסיק. לפי הסבר הירושלמי, המשנה מתפרשת בצורה הבאה: אכן חסיד שמתפלל ואינו מבחין בסכנה הרי הוא מוגן מפניה. אולם אם הסיח דעתו מן התפילה והבחין במלך או בנחש, הרי שכל אדם, ובכלל זה גם חסיד, מחויב להפסיק את תפילתו אם יש פיקוח נפש בדבר.²⁵

ה. וכי נחש ממית או נחש מחיה?

במשנה במסכת ראש השנה אנו מוצאים אמירה עקרונית באשר למהותו של הנחש כמי ש"ממית או מחיה":

"עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשוח וראה אותו וחי"
 (במדבר כא, ח), וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל
 מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים היו
 מתרפאים ואם לאו היו נימוקים.

²⁵ כך גם ניתן לבאר את מעשה ההגמון שמופיע בבבלי: תנו רבנן: מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, בא הגמון אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום, המתין לו עד שסיים תפלתו. לאחר שסיים תפלתו אמר לו: ריקא, והלא כתוב בתורתכם 'רק השמר לך ושמור נפשך' (דברים ד, ט) וכתוב 'ונשמרתם מאד לנפשתיכם' (שם), כשנתתי לך שלום למה לא החזרת לי שלום? אם היית חותך ראשך בסייף מי היה תובע את דמך מידי? אמר לו: המתן לי עד שאפייסך בדברים. אמר לו: אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך שלום – מחזיר לו? אמר לו: לאו. ואם היית מחזיר לו, מה היו עושים לך? אמר לו: היו חותכים את ראשי בסייף. אמר לו: והלא דברים קל וחומר; ומה אתה שהיית עומד לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ומחר בקבר – כך אני שהיית עומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים – על אחת כמה וכמה! מיד נתפייס אותו הגמון, ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום (בבלי ברכות, לב ע"ב – לג ע"א). ויש לתהות, לכאורה הסיפור הזה אומר בדיוק ההפך מהאוקימתא של הגמרא; הלא הגמרא טענה שבמצב של פיקוח נפש צריך לפסוק, והחסיד הזה הרי לא הפסיק, ואדרבה – המשיך בתפלתו! וכן הקשו הרבה מפרשים, למשל ר' יחזקאל לנדא בחידושו על הגמרא: "ולכאורה תמוה הוא על החסיד הזה איך סמך עצמו על הנס והכניס עצמו בסכנה!" (ציון לנפש חיה על ברכות לב ע"ב). ולפי דרכנו הדברים מבוארים: באמת בעולם ההלכה והפסיקה, ברור שפיקוח נפש דוחה תפילה, כשם שהוא דוחה את כל התורה כולה. לעומת זאת, עולם החסידים נמצא בספירה הרבה יותר גבוהה, וכשהחסיד מתפלל אין לו כלל לחשוש ממלך עוין או מנחש או עקרב. רבינו יונה ביאר בצורה יפה את מהותה של תפילת החסיד ששוהה שעה אחת לפני התפילה: "כדי שיכוונו שיהיה לבם שלם בעבודת המקום ויבטלו מלבם תענוגי העולם הזה והנאותיהם כי כשיטהרו לבם מהבלי העולם הזה ויהיה כוונתם ברוממות השם תהיה תפלתם רצויה ומקובלת לפני המקום" [רבינו יונה על הרי"ף, מסכת ברכות דף כא עמוד א]. כלומר, החסידים שהו לפני התפילה ואחריה לא רק בשביל לכוון באמירת מילות התפילה, אלא בעיקר בשביל להגיע לתפילה מרוממת שבה כל "הבלי העולם הזה" מתבטלים באותם הרגעים. תפילה כזו היא התפילה שמתקבלת על פי הגמרא כאן, היא תפילת החסיד, ובהתאם היא זו שמגינה עליו מכל סכנה אפשרית. אלא שיש גם מקום להתלבט האם החסיד הבחין בהגמון, וסיכן עצמו במודע או לא? לפי נוסח הבבלי על ר' חנינא שהובא בפנים, ייתכן שהחסיד סיכן עצמו במודע וסמך על הנס, בדומה לר' חנינא שהניח רגלו בחורו של הערוד. אולם לפי נוסח הירושלמי, ניתן לבאר גם בסיפור הזה, שהחסיד לא הבחין כלל בהגמון, ואם היה מבחין בו היה מפסיק מתפילתו.

[משנה ראש השנה, ג, ח]

לא הנחש ממית ולא הנחש מחיה, אלא כאשר ישראל משעבדים ליבם לקב"ה, הקב"ה מביא את רפואתם, כשם שהיה מכה בהם אם היו חוטאים.²⁶ הנחש שניסה להכיש את ר' חנינא הפר את האיזון שבין החסידים לנחשים. הוא "לא זכר" שהוא מכיש רק אנשים חוטאים, ואין לו אישור לפגוע בחסיד, ועל כן הוא בעצמו מת.

אולם ייתכן שכאן מתחיל גם התיקון של הנחש. ברגע שהנחש יבין את מקומו, יבין שהוא חטא בעצמו, יוכל לבוא גם תיקונו:

אמר ר' שמואל בר נחמני: אומרים לנחש מפני מה את מהלך ולשונך שותת? אמר לון: דו [זה] גרם לי. מה הנייה לך שאתה נושך? אריה טורף ואוכל, זאב טורף ואוכל, את מה הנייה לך? אמר להן: "אם ישוך הנחש בלא לחש" (קהלת י, יא), אילולי איתאמר לי מן השמים נכית לא הוינא נכית [אילולי נאמר לי מן השמיים לנשוך לא הייתי נושך]. מפני מה את נושך אבר אחד וכל האיברים מרגישים? אמר להם: ולי אתם שואלין? אמרו לבעל הלשון שהוא אומר כאן והורג ברומי, אומר ברומי והורג בסוריא. ומפני מה אתה מצוי בין הגדירות? א"ל: אני פרצתי גדרו של עולם.
[ירושלמי פאה, פ"א ה"א]²⁷

הנחש כאן משקף את מעשיו של החוטא המספר לשון הרע. אולם מתברר שזה בעצמו תפקידו ותיקונו של הנחש, להחזיר למוטב את החוטאים, שנוהגים כמנהגו של הנחש. כאשר הוא בעצמו מבין בחטאו, ומבין שפרץ גדרו של עולם, הרי שמתחיל תיקונו של הנחש. עתה מתברר שיש לנחש תפקיד חשוב מאוד בעולם – הוא זה שאמור לגרום לאנשים לשוב בתשובה!

1. ספר הזוהר והנחשים - משנת חסידים

ספר הזוהר צועד צעד אחד נוסף, שלמעשה מתבקש מתוך כל מה שנאמר עד כה. בזוהר אנו מוצאים בכמה מקומות התייחסות חסידית (במובן התנאי, שעליו דיברנו עד כה), לכל חי שנוצר בעולם ובכלל זה גם לבעלי חיים שנחשבים למזיקים:

רבי אבא אמר, בכמה מקומות שנינו, שכל מה שעשה הקדוש ברוך הוא למעלה ולמטה – הכל אמת ומעשה אמת. ואין לך דבר בעולם שצריך אדם לדחותו ולנהג בו קלון, שהרי כלם מעשי אמת הם, והכל צריך בעולם. שהרי פעם אחת היה רבי אלעזר הולך בדרך, והיה הולך עמו

²⁶ נחש הנחושת שגרם לישראל להביט כלפי מעלה ולשוב בתשובה, נעשה בשלב מסוים לרועץ והחלו ישראל לעבוד אותו, עד שבא חזקיהו המלך וכיתת אותו בדיוק כפי שעשה משה רבנו לעגל. ועל כך אמרו במשנה שחכמים הודו לו [עיינו משנה פסחים, ד, ט ובמקבילות].

²⁷ עיינו במקבילות: ויקרא רבה אמור, כו, ב; במדבר רבה, חוקת, יט, ב ועוד. שם המימרה בחלקה נאמרה בשם רשב"י.

רבי חזקיה. ראו נחש אחד. קם רבי חזקיה להרג אותו. אמר לו רבי אלעזר, עזב אותו, אל תהרג אותו. אמר לו, והרי הוא דבר רע שהורג בני אדם. אמר לו לרבי חזקיה, והרי כתוב "אם ישך הנחש בלוא לחש". לא נושך הנחש את האדם עד שלוחשים לו מלמעלה ואומרים לו לך הרג את פלוני. ולפעמים כמו שעשה זה, כך גם מציל את האדם מדברים אחרים, ועל ידו מרחיש הקדוש ברוך הוא נס לבני אדם, והכל תלוי ביד הקדוש ברוך הוא והכל מעשי ידיו. וצריך אותם העולם. ואם העולם לא היה צריך אותם, לא היה הקדוש ברוך הוא עושה אותם. ולכן לא צריך אדם לנהג בהם קלון בדברי העולם. בדבריו ומעשיו של הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה.

[תרגום זוהר, חלק ב, קז ע"ב]²⁸

שתי נקודות עקרוניות מלמד ר' אלעזר את ר' חזקיה: נקודת המוצא היא שלכל נברא בעולם יש יעוד ותכלית, ועבורו יצרו ה'. הנקודה השנייה, הנובעת מן הראשונה, היא שגם הנחש ממלא תפקיד שניתן לו מלמעלה. אין הנחש מכיש על דעת עצמו אלא הוא עושה את התפקיד שמוטל עליו, להעניש אנשים שנגזר עליהם כך מלמעלה.

במקום אחר בוהר מופיע הסיפור שלהלן על רשב"י:

פתח ואמר, "וירא א-לוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (בראשית א, לא). "וירא א-לוהים את כל אשר עשה" – סתם, אפלו נחשים ועקרבים ויתושים, ואפלו אותם שנראים מחבלי העולם, בכלם כתוב 'והנה טוב מאד', כלם שמשי העולם, מנהיגי העולם, ובני אדם אין יודעים. עד שהיו הולכים [ר' שמעון ותלמידיו: ר' אלעזר, ר' אבא, ר' חייא, ר' יוסי ור' יהודה], ראו נחש אחד הולך לפניהם. אמר רבי שמעון, ודאי זה הולך להרחיש לנו נס. רץ אותו נחש לפנייהם ונקשר באפעה אחד בקשר הדרך, הסיטו (נלחמו) זה את זה ומתו. כשהגיעו, ראו את שניהם שוכבים בדרך. אמר רבי שמעון, ברוך הרחמן שהרחיש לנו נס, שהרי כל מי שמסתכל בזה כשהוא בקיומו, או שהוא מסתכל באדם, לא ינצל בודאי. כל שכן אם יקרב אליו. קרא עליו, "לא תאנה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך" (תהילים צא, י). ובכל עושה הקדוש ברוך הוא את שליחותו, ואין לנו לנהג בזיון בכל מה שהוא עושה. ועל זה כתוב, "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (שם קמה, ט), וכתוב, "יודוך ה' כל מעשיך" (שם, פסוק י).

[תרגום זוהר, אמור, קז ע"א]²⁹

²⁸ מתוך אתר 'תורת אמת': <http://www.toratemetfreeware.com/online>.

²⁹ ראו הערה קודמת.

לא זו בלבד שלכל נוצר יש ייעוד ותכלית אלא שכל הברואים כולם, כולל ה"מזיקים", נכללים בסיכום האופטימי מאוד של הבריאה – "וְהָיָה טוֹב מְאֹד". אותם יצורים אינם פועלים על דעת עצמם, אלא הם באים בשליחות ה' להעניש את החוטאים, ויכולים לעיתים לשמש אפילו בתפקיד מציליהם של בני האדם.

הזוהר מציג כאן ללא ספק "משנת חסידים": הזוהר מציג בבהירות את תפיסת עולמם של החסידים בנוגע לבריאה כולה; החסידים קשורים לכל דבר בעולם, ואפילו לאלו שכולם מגנים להרוג. והמזיקים הללו מצידם מגינים עליהם בעת צרה. ואף יותר מכך: החסידים נותנים למזיקים הללו אמון בעצם מציאותם, וממילא חושפים את נקודות ה"טוב מאוד" המצויות בכל הבריאה שברא ה', וממילא מצויות גם בתוכם.

תפיסה מעין זו מצינו גם במדרש:

ורבנן אמרי: מהו "ויתרון ארץ בכל הוא" (קהלת ה, ח)? אפילו דברים שאתם רואים אותם כאילו הם מיותרים בעולם, כגון זבובים ויתושים ופרעושים, הן היו בכלל בריאתו של עולם, שנאמר: "וירא א-לוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (בראשית א, לא). ור' אחא בר' חנינא אמר: אפילו דברים שאתם רואים אותם כאילו הם מיותרין בעולם, כגון נחשים ועקרבים, הם היו בכלל בריאתו של עולם. אמר להם הקדוש ברוך הוא לנביאים: מה אתם סבורים, אם אין אתם הולכים בשליחותי, אין לי שליח? הוי: "ויתרון ארץ בכל הוא", בכל אני עושה שליחותי, אפילו על ידי נחש ואפילו על ידי עקרב ואפילו על ידי צפרדע. תדע לך שכן הוא, שאילולי הצרעה היאך הקדוש ברוך הוא נפרע מן הכנעניים? ואילולי הצפרדע, היאך הקדוש ברוך הוא נפרע מן המצריים? הדא הוא דכתיב: "הנה אנכי נגף את כל גבולך בצפרדעים" (שמות ז, כז).

[שמות רבה, פרשת וארא, פרשה י]

המדרש דורש את המילה "יתרון" כמיותר, כתוספת שאינה הכרחית. ועל כך הוא מבאר שאין דבר בארץ שהוא מיותר. לעיתים לנו נראה שדברים מסוימים מיותרים, אבל אין זה נכון אלא "ככל הוא". כלומר, בריאתו של ה' מצויה בכל, אפילו בדברים הללו. הכול נכלל במילים: "וַיִּרְא אֱ-לֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהָיָה טוֹב מְאֹד".

ז. בחזרה לסוגייתנו

לפני שנשוב לסוגייתנו, נסכם את יחסם של החסידים לנחשים כפי שעולה מהסוגיה בברכות ומספר הזוהר. ארבעה עקרונות מרכזיים עולים כאן:
א. לכל יצור יש תפקיד בעולם ובכלל זה גם לנחש.

ב. לנחש יש תפקיד מיוחד בכך שהוא אמור לגרום לאדם לחזור בתשובה, שכן לא הנחש ממית אלא החטא ממית.

ג. מכאן נובע שהחסידים עצמם, שהם נקיים מחטאים, מוגנים מפני פגיעתם הרעה של הנחשים.
ד. דווקא החסידים הם אלו שחסים על מציאותם של כל הברואים, ובכללם הנחשים, כי הם מבינים את מהותם ותפקידם בעולם.

סוגייתנו במסכת שבת, שבעיקרה עוסקת בדיון הלכתי, מעלה באופן גלוי וחזיתי את המתח בין "משנת חסידים" ל"משנת החכמים": בעוד שהחכמים מתירים באופן פשוט להרוג נחשים ומזיקים בשבת על פי פשטות ההלכה, החסידים נמנעים מכך בשבת, ואפילו ביום חול. כפי שראינו, אופי הסוגיה יוצא דופן, כך שהוא כביכול מלגלג על החסידים שנמנעים מלהרוג נחשים ועקרבים, שאין רוח החכמים נוחה מהם.

ואכן, לא כל אדם הוא בדרגה של החסיד. לכן ההנחיה ההלכתית הכללית לציבור לא יכולה לדרוש ממנו לנהוג במידת חסידות. דרישה שכזו, לא זו בלבד שאינה נכונה – באשר רוב האנשים אינם חסידים – אלא שהיא גם עלולה לסכן את חייהם, כי בוודאי לא מובטחת להם הגנה מפני נשיכת הנחש, כפי שמובטח לחסידים. על כן החסידים יכולים להמשיך ולנהוג על פי דרכם, אך אינם יכולים לדרוש דרישות מעין אלו מכלל הציבור. חסידים כאלו, שדעתם אינה נוחה ממי שהורגים נחשים בשבת, אין רוח חכמים נוחה מהם. החכמים לא מתנגדים בהכרח לכך שהחסידים ינהגו בעצמם במידת חסידות אלא הם מתנגדים לכך שהחסידים ידרשו זאת מהציבור, ובמיוחד כשנוגע הדבר לספק פיקוח נפש. זו הסיבה שבהמשך הסוגיה, הנושא של שבת כבר נשכח כמעט, והדיון התמקד רק בהריגת נחשים.

הגישות השונות בעניין זה בולטות במיוחד לאור השוני הגדול שבין רבא בר רב הונא לאביו רב הונא; בעוד שהבן רבא מביע הסתייגות ברורה מדעת החסידים, שאין דעתם נוחה מהריגת נחשים בשבת, דעת האב רב הונא, בהחלט נוטה לדעה שבנו דחה. דווקא הוא מוחה באדם שהיה הורג צרעות ללא צורך.

גם במעשה הניוטי עולה המתח הזה, שהוא בעצם לא מוכרע; האם רבי גינה את הניוטי שהרג את הנחש, או שיבח אותו? אם גינה אותו, זה מתאים למידת החסידים שנמנעים מלהרוג כל יצור ואפילו נחשים. ואם שיבח אותו, הרי שנהג כמידת כל אדם [ונשאר רק השאלה האם נהג נכון מבחינת הלכות שבת]. כפי שציינו לעיל, בירושלמי די ברור שרבי גינה את הורג הנחש, ומכאן שרבי נהג כמנהג החסידים.

נראה שהפסקה הנוספת בגמרא, בעלת האופי "הסגולי", אמורה לאזן את התמונה בין החסידים לחכמים. אף שהחסידים נמנעים מלפגוע בכל יצור בעולם, כולל נחשים, אם הנחש בא להזיק ולפגוע בבני אדם, תפקידו של כל אדם – כולל החסיד (ואולי במיוחד החסיד) – להגן עליהם באמצעות הריגת הנחש. בזמן שקיים פיקוח נפש של אדם בשל נחש המאיים עליו, אין החסיד רשאי להניח לנחש למלא את תפקידו בהריגת האדם, ולעמוד ולחזות במחזה זה מן הצד. החסיד מחויב, כמו כל אדם, להגן על אדם המאיים בשל מי שבא לפגוע בו. לכן אם אדם הרג נחש שבא להזיק הרי שעשה מעשה ראוי, וכדברי רש"י: "לכך באו לידו, שזימן לו המקום לאבדן, לפי שהיו עתידות להזיק וגלגלו זכות על ידי זכאי". ומנגד, אם לא הרגו, מתברר שהיה ראוי למות מכיוון שחטא ונעשה לו נס ולא מת, וכדברי

רש"י: "לא הרגן בידוע שנודמנו לו להרוג אותו – והראה לו הקדוש ברוך הוא שחטא, אלא שנעשה לו נס". ואם כך, תפקיד הנחש הוא לגרום לו להרהר בתשובה.³⁰ סיכומו של דבר, סוגייתנו מציגה הצצה לעולם החסידים ולמשנת החסידים. החסידים הללו, שנקיים הם בכל תחום, עומדים בקצה השני מול הנחש שמסמל את החטא בצורה השפלה ביותר. מסתבר שדווקא החסידים נמנעים מלפגוע בנחשים ונותנים בהם אמון שגם להם יש מקום ותפקיד בעולם, ובכך הם מתקנים במידה רבה את חטא הנחש הקדמון.

---

³⁰ ר' צדוק הכהן מלובלין ביאר על פי זה את עניינו של יוסף שהושלך לבור שיש בו נחשים ועקרבים ולא מת מהם: "כאשר [יוסף] הושלך לבור נחשים ועקרבים ולא הרגם [צ"ל כנראה "הרגוהו"] אז ידע יוסף שנודמנו להורגו ונעשה לו נס ואז הרגיש בנפשו שנצרך לו להתברר בשני הדברים שהוציא דיבה על אחיו שתולים עיניהם בבנות הארץ ושחשודים על אבר מן החי, כי לענין זה נודמנו לו הנחשים ועקרבים, כי הנחש שורש של פגם הברית [...] והעקרב הוא הממית בודאי כמו שאמרו (בבלי ברכות, לג ע"א) אבל עקרב פוסק והוא נגד פגם רציחה [...] וכאשר נודמנו לפני יוסף הנחשים ועקרבים הרגיש בנפשו שצריך להתברר בענין הוצאת הדיבה ובודאי עשה תשובה על שני הפגמים הנ"ל (פרי צדיק, בראשית, חנוכה, אות כ).